

ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกสมุปปาทกับอริยสัจ 4

ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี¹ ดร.นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร² และ รศ.กฤษณา เลิศสุขประเสริฐ³

¹มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

²มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบวรศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

³มหาวิทยาลัยมหิดล

Email: nuarhnwan@gmail.com

รับต้นฉบับ 28 กันยายน 2562; แก้ไข 15 ตุลาคม 2562; วันที่เผยแพร่ 31 ธันวาคม 2562

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกสมุปปาทกับอริยสัจ 4” มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ (1) เพื่อศึกษาว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไรระหว่างปัจเจกสมุปปาทกับอริยสัจ 4 (2) เพื่อแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกสมุปปาทกับอริยสัจ 4 ระเบียบวิธีวิจัยได้แก่การวิจัยแบบเอกสาร โดยยึดเอาพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นหลัก มีผลการศึกษาค้นคว้าคือ ข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น ตรัสรู้อริยสัจ 4 หรือปัจเจกสมุปปาท เพราะในมหาขันธกะ มหาวรรค พระวินัยปิฎก และในวิปัสสิสูตร นิทานวรรค สังยุตตนิกาย กล่าวถึงเหตุการณ์คืนตรัสรู้ ว่าพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาปัจเจกสมุปปาทจึงได้ตรัสรู้ แต่ในมหาสังจกสูตรกล่าวถึงเหตุการณ์คืนตรัสรู้เช่นเดียวกัน โดยยามที่ 1 ทรงบรรลุปุพเพนิวาसानุสสติญาณ ยามที่ 2 ทรงบรรลุลุคฺคุปปาตญาณ และยามที่ 3 ทรงบรรลุลุคฺคาสวักขยญาณ โดยถือว่า อาสวะคือกิเลสเป็นตัวทุกข์ จึงต้องหาเหตุ และดับที่เหตุ และทางให้ถึงความดับ ซึ่งสรุปลงเป็นอริยสัจ 4 ดังนั้น เมื่อว่าโดยสรุป ปัจเจกสมุปปาทคืออริยสัจ 4 นั่นเอง ต่างกันเพียงบริบท คือปัจเจกสมุปปาทเป็นสภาวะธรรม แต่อริยสัจ 4 เป็นปรมัตถธรรม เทียบได้กับทฤษฎีและปฏิบัติ ซึ่งอิงอาศัยกันและกัน ปัจเจกสมุปปาทจะแสดงเหตุและผลของทุกข์ สมุทัยและนิโรธ ส่วนอริยสัจ 4 จะเน้นมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ มรรคมีองค์ 8 โดยพระพุทธเจ้าทรงนำไปแสดงเป็น ปฐมเทศนาชื่อ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดพระปัญจวัคคีย์เป็นครั้งแรก ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี ในวันอาสาฬหบูชา ก่อนเข้าพรรษาแรกหลังกาลตรัสรู้

คำสำคัญ: ปัจเจกสมุปปาท, อริยสัจ 4, ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกสมุปปาทกับอริยสัจ 4

Relationship between Patīccasamuppāda and Caturāriyasacca

Dr. Songvit Kaeosri¹ Dr. Nuarhnwan Punwasuponchat² and Assoc. Prof. Kritsana Lertsukprasert³

¹Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²Mahachulalongkornrajavidyalaya University Palisuksa Buddhaghosa Campus

³Mahidol University

Email: nuarhnwan@gmail.com

Retrieved September 28, 2019; Revised October 15, 2019; Accepted December 31, 2019

Abstract

This academic article entitled “Relationship between Patīccasamuppāda and Caturāriyasacca” is of two objectives to (1) Find out the answer to the question of what the Buddha enlightened, and (2) Relationship between Patīccasamuppāda and Caturāriyasacca. Research methodology is documentary research with focuses on Tipitaka and commentaries. Results of the research are found that: in Bodhikatha of Vinayapitaka Mahavagga and Vipassisutta Nidanavagga Samyuttanikaya State the events in the night of enlightenment that the Buddha took into thorough consideration on respective Patīccasamuppāda (The Dependent Origination) while in Mahasaccakasutta, Nidānasamyutta Samyuttanikāya, the Buddha attained Pubbenivāsānussatiñāna in the first period of night, attained Catupapātañāna in the second, and attained Āsavakkhayañāna (knowledge that the outflows are extinct in the third period of night. To distinguish outflows by the process of Caturāriyasacca (The Four Noble Truths). It is to be concluded that though different in contexts, they bare meaning in absolute truth. The Buddha speaks of Patīccasamuppāda in the light of theory of natural phenomena, while of Caturāriyasacca as the process of practice leading to get rid the outflows. It is appeared that the Buddha’s profound this concept to the first five monks Pancavaggiya in his first sermon known as Dhammacakkappavattanasutta, at the Deer Park, Varanasi, in the fulmoon night of the eighth month Asalha before the beginning of the first Buddhist retreat.

Keywords : Patīccasamuppāda, Caturāriyasacca, Relationship between Patīccasamuppāda and Caturāriyasacca

1. บทนำ

นักศึกษาวิชชาพระพุทธานุศาสตร์ เมื่อได้ศึกษาในระดับสูงขึ้นไปถึงระดับปริญญาเอก หรือในระดับที่ต้องศึกษาค้นคว้าข้อมูลในพระไตรปิฎกอย่างละเอียดกว้างขวาง มักมีเรื่องให้เกิดความสงสัย หรือไขว้เขวสับสนในความรู้เดิมที่เคยเรียนรู้ศึกษามาก่อนว่าถูกต้องหรือไม่ ในเรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ต่อคำถามที่ว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” จะเคยชินกับคำตอบที่ว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ 4” ไม่เคยพบคำตอบว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิจจนสมุปปาท” แต่จากการศึกษาข้อมูลในพระไตรปิฎก เกิดความรู้ใหม่ว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิจจนสมุปปาท ไม่ได้ตรัสรู้อริยสัจ 4” หรือว่า “ปฏิจจนสมุปปาทคืออริยสัจ 4” ในความเป็นจริงแล้ว การที่ปุถุชนคนธรรมดาสามัญเช่นเราท่านทั้งหลายเกิดความสงสัยสับสนเช่นนี้ไม่น่าแปลกใจ เพราะแม้แต่พระอานนท์เถระซึ่งเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันก็ยังไม่เข้าใจว่า แม้ปฏิจจนสมุปปาทจะเป็นธรรมลึกลับ ซึ่งแต่ถึงอย่างนั้นก็ปรากฏเหมือนกับว่าเป็นธรรมง่าย ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเตือนว่า “อานนท์ อย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ อย่าพูดอย่างนั้น ปฏิจจนสมุปปาทนี้เป็นธรรมลึกลับ ซึ่งสุดจะคาดคะเนได้ ก็เพราะไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่บรรลุธรรมนี้ หมู่สัตว์จึงยุ่งเหมือนขอด้ายของช่างหูก เป็นปมยุ่งยุ่งเหมือนกับกระจุกด้าย เหมือนหญ้ายุ่งกระต่ายและหญ้าปล้อง ไม่ข้ามพ้นอบาย ทูคติ วินิบาต สงสาร”¹

จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “เพราะไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่บรรลุธรรมนี้ หมู่สัตว์จึงยุ่ง” แต่ในมหาสังจักษุสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสสนทนากับสังจักษุ นิครนถ์นาฏบุตร ที่ภูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน พุทธถึงเหตุการณ์ที่พระองค์เสด็จออกบรรพชาจนถึงคืนตรัสรู้ ว่า ทรงบำเพ็ญฌานจนได้บรรลุฌานที่ 1-4 มีจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ทรงบรรลุอุปเพนิวาสนาสติญาณในปฐมยาม ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณในมัชฌิมยาม และทรงบรรลุอาสวักขยญาณในปัจฉิมยาม รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า

นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี่อาสวะ นี่อาสวสมุทัย นี่อาสวนิโรธ นี่อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเราเห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป²

ตามความข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ดังนั้น จึงชวนให้สงสัยว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ปฏิจจนสมุปปาทหรืออริยสัจ 4 หรือธรรมสองหมวดนี้คือธรรมเดียวกันต่างแต่บริบท แต่อย่างน้อยที่สุด ธรรมสองหมวดนี้มีความสำคัญที่สุดและมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นอน

ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาวิเคราะห์ว่าปฏิจจนสมุปปาทก็ดี อริยสัจ 4 ก็ดี เป็นธรรมเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในคืนวันตรัสรู้หรือไม่ หรือมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างไร จึงเป็นที่มาและปัญหาที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ในบทความทางวิชาการเรื่องนี้

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไรระหว่างปฏิจจนสมุปปาทกับอริยสัจ 4
2. เพื่อแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจนสมุปปาทกับอริยสัจ 4

3. วิธีการดำเนินการวิจัย/รูปแบบการวิจัย

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีวิจัยแบบการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นหลัก และอ้างอิงปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาของไทย มีท่านพุทธทาสภิกขุ และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นต้น

¹ ส.นิ. (ไทย) 16/60/113.

² ม.ม. (ไทย) 12/386/417-418.

4. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนี้ได้ค้นพบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ดังนี้

1. ปฏิจจสมุปบาท

ในที่นี้จะเริ่มกล่าวถึงความเป็นมาของปฏิจจสมุปบาทก่อน มีปรากฏในมหาขันธกะ โปธิกคา ว่าด้วยเหตุการณ์แรกตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ณ ควางตันโปธิพุกษะ เรื่องทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาท ในมหาวรรค ภาค 1 แห่งพระวินัยปิฎก³ เริ่มความว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควางตันโปธิพุกษะ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา ครั้นนั้นพระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว ความว่า ประทับนั่งโดยบัลลังก์หนึ่งเท่านั้นตามที่ทรงคู้ คือทรงนั่งขัดสมาธิโดยไม่เสด็จลุกขึ้นเลย วัน⁴ เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางตันโปธิพุกษะเป็นเวลา 7 วัน ที่นั่นพระผู้มีพระภาคทรงมนสิการคือทรงพิจารณาโดยถ้วนถี่ ใส่พระทัยโดยถ้วนถี่ พิจารณาโดยแยกกายซึ่งปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมตลอดปฐมยามคือยามแรกแห่งราตรีว่า

ปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม

เพราะอริชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส จึงมี

กองทุกข์ทั้งหมดนี้มี การเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

ปฏิจจสมุปบาทโดยปฏิโลม

อนึ่ง	เพราะอริชชาดับไป	ไม่เหลือด้วยวิราคะสังขารจึงดับ
	เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
	เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
	เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ
	เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
	เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
	เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
	เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ

³ วิ.ม. (ไทย) 4/1/1-3.

⁴ วิ.อ. (ไทย) 3/1/3.

เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ	ชรา มรณะ โสกะ ปริเวทะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส จึงดับ

กองทุกข์ทั้งหมดนี้มีการดับด้วยอาการอย่างนี้

ในพระไตรปิฎก ได้ยกเอาปัจจุสมุปบาทมาบรรยายไว้ในวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 1 ตอน โภติกถา ว่าด้วยเหตุการณแรกตรัสรู้ ณ คเวทนต์โพธิพฤกษ์ เรื่องทรงมนสิการปัจจุสมุปบาทในช่วงสัปดาห์แรกของการตรัสรู้⁵ ก็เป็นเพียงปัจจุสมุปบาท ในฐานะหลักธรรมสำคัญที่ให้เกิดการตรัสรู้และจะต้องทรงทบทวนเพราะเป็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งไม่ใช่ในฐานะเป็นปัจจุสมุปบับนธรรมดา นอกจากนี้แล้วก็ทรงแสดงไว้ในพระสูตรต้นตปิฎกเป็นส่วนใหญ่ ในพระอภิธรรมปิฎกมีบ้างโดยเฉพาะในปัจจุสมุปบาทวิภังค์⁶ อื่นๆ ในพระสูตรต้นตปิฎก มีกล่าวถึงเรื่องปัจจุสมุปบาทปรากฏในสังยุตตนิกายนิทานวรรค นิทานสังยุต โดยเฉพาะพุทธวรรค รวม 10 สูตร ได้แก่ ปัจจุสมุปบาทสูตร, วิภังคสูตร, ปฏิปทาสูตร, วิปัสสิสูตร, ลีขีสูตร, เวสสภูสูตร, กกุสันธสูตร, โกนาคมสูตร, กัสสปสูตร และโคตมสูตร ในบรรดา 10 สูตรนี้ 3 สูตรแรกเป็นเนื้อหาหรือหลักหัวข้อธรรมในปัจจุสมุปบาท ส่วนอีก 7 สูตรหลัง กล่าวถึงพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ เริ่มแต่พระวิปัสสิ, พระลีขี, พระเวสสภู, พระกกุสันธะ, พระโกนาคม, พระกัสสปะ และพระโคตมพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันเมื่อยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ในคินก่อนตรัสรู้ ทรงมนสิการปัจจุสมุปบาท จนได้ทรงรู้แจ้งด้วยปัญญา ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในประเด็นนี้ ขอยกเอาวิปัสสิสูตร มาแสดงไว้เพื่อพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ในคินสุดท้ายก่อนจะได้ตรัสรู้ ย่อมทรงมนสิการปัจจุสมุปบาท ดังกรณีของพระวิปัสสิพุทธเจ้า ในวิปัสสิสูตร เป็นตัวอย่าง แม้พระองค์อื่น ๆ เช่น พระโคตมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายก็เช่นเดียวกันนี้ ดังข้อความในวิปัสสิสูตร ดังต่อไปนี้

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสิก่อนแต่ตรัสรู้เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า ‘โลก⁷ นี้ถึงความดับแค่นั้น จึงเกิด แก่ ตาย จูติ และอุปบัติ ก็บุคคลไม่รู้อุปายาสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัยชราและมรณะจึงมี’ เพราะทรงมนสิการโดยแยบคาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า ‘เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี ชาติจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชาติจึงมี’ ... ‘เมื่อภพมี ชาติจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี ภพจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ภพจึงมี’ ... ‘เมื่ออุปาทานมี ภพจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี อุปาทานจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี’ ... ‘เมื่อตัณหา มี อุปาทานจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี’

⁵ วิ.ม. (ไทย) 4/1-3/1-6.

⁶ อภิ.วิ. (ไทย) 35/225-354/219-305.

⁷ โลก ในที่นี้หมายถึงสัตว์โลก (ส.นิ.อ. (ไทย) 2/4/24).

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี ตัณหาจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี’ ... ‘เมื่อเวทนา มี ตัณหาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี เวทนาจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี’ ... ‘เมื่อผัสสะมี เวทนาจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี ผัสสะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี’ ... ‘เมื่อสพายนะมี ผัสสะจึงมี เพราะสพายนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี สพายนะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย สพายนะ จึงมี’ ... ‘เมื่อนามรูปมี สพายนะจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สพายนะจึงมี’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี นามรูปจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี’ ... ‘เมื่อวิญญาณมี นามรูปจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี วิญญาณจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี’ ... ‘เมื่อสังขารมี วิญญาณจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี’... ‘เมื่ออวิชชา มี สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี’

อนึ่ง เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ดังพรรณนามาจะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนได้เกิดขึ้นแก่ พระวิปัสสิโพธิสัตว์ว่า ‘สมุทัย(ความเกิดขึ้น) สมุทัย(ความเกิดขึ้น)’

จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ’ เพราะทรง มนสิการโดยแยบคาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า ‘เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะชาติดับ ชราและ มรณะจึงดับ’ ฯลฯ

พระสูตรนี้ทรงจับประเด็นของปฏิจจสมุปบาท เริ่มจากชาติ คือการเกิดเป็นตัวตั้งว่าเพราะมีชาติจึงมี ผลกระทบ ให้เกิดมีชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส มีการเชื่อมโยงเป็นห่วงโซ่ว่า เพราะอะไรเป็นปัจจัยจึงมีชาติ ซึ่งก็ โยงไปหาภพ-อุปาทาน-ตัณหา-เวทนา-ผัสสะ-สพายนะ-นามรูป-วิญญาณ-สังขาร-อวิชชา เมื่อบุคคลไม่รู้อุปายาสตัด ออกจากทุกข์ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์ คือชราและมรณะเป็นต้นเหล่านี้ได้

2. อริยสัจ 4

มีข้อความปรากฏในมหาสังจกสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ถึงเหตุการณ์คืนตรัสรู้ ซึ่งเกี่ยวกับอริยสัจ 4 พระสูตรนี้ทรงแสดงแก่สังจกจะ นิครนถนาฏบุตร ชื่ออัคติเวสณะ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามทวัน เขตกรุงเวสาลี ตรัสเล่า ประวัติของพระองค์เริ่มแต่เสด็จออกผนวช ไปจนถึงการบำเพ็ญทุกรกิริยา แล้วต่อมาทรงเลิก ทรงหันมาเสวย พระกระยาหารอีก ทรงบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ เหตุการณ์นี้ ตรัสเล่าไว้ดังนี้

อัคติเวสณะ เรากินอาหารหยาบให้ร่างกายมีกำลัง สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มี วิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป เราบรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มี วิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

เพราะปีติจางคลายไป เรามีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลาย สรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เราบรรลวจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติ บริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้น น้อมจิตไปเพื่ออุปเพณิวาสนานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ 1 ชาติบ้าง 2 ชาติบ้าง ฯลฯ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เราได้บรรลุวิชาชาที่ 1 นี้ ในปฐมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้น น้อมจิตไปเพื่อจตุปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ฯลฯ เราได้ บรรลุวิชาชาที่ 2 นี้ในมัชฌิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้น น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้อัสวะ นี้อัสวสมุทัย นี้อัสวนิโรธ นี้อัสวนิโรธคามินีปฏิปทา’ เมื่อเรารู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจาก กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’

อัคคิเวสสนะ เราบรรลุวิชาชาที่ 3 นี้ในปัจฉิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้นกำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้^๘

พระสูตรนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระสูตรที่แล้ว แต่จับประเด็นเอาญาณเป็นตัวตั้ง เมื่อจิตเป็นสมาธิผุดผ่องแล้ว จึงทรงน้อมจิตไปเพื่ออุปเพณิวาสนานุสสติญาณ ทรงบรรลุวิชาชาที่ 1 นี้ในปฐมยามแห่งราตรีคืนตรัสรู้ ต่อมาทรงบรรลุ จตุปปาตญาณ คือทรงได้ทิพพจักขุในทุติยยามแห่งราตรี และต่อมาทรงบรรลุอัสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้อัสวะ นี้อัสวสมุทัย นี้อัสวนิโรธ นี้อัสวนิโรธคามินี ปฏิปทา เมื่อทรงรู้เห็นอย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า “หลุดพ้น แล้ว” รู้ชัดว่า ชาติสิ้นไป อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป จะเห็นได้ว่า เมื่อบรรลุถึงวิชาชาที่ 3 คืออัสวักขยญาณ ก็หลุดพ้นจากอัสวะทั้งปวง พระสูตรนี้ถือว่าอัสวะคือกิเลสเป็นตัวทุกข์ จึง ต้องหาเหตุเกิดอัสวะ เรียกอัสวสมุทัย เรียกทุกข์นิโรธว่า อัสวนิโรธ และสุดท้ายเรียก อัสวนิโรธคามินีปฏิปทา กล่าวคือ พระสูตรนี้โยงเข้าหาอริยสัจ 4 ละปฏิจจสมุบาทไว้ในฐานะเป็นที่เข้าใจ

เรื่องอริยสัจ 4 อยู่ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่เป็นปฐมเทศนา ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นครั้งแรกโปรดพระปัญจ วัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงพาราณสี ในวันเพ็ญเดือน 8 ที่เรียกว่าอาสาฬหบูชา ในพรรษาแรกของการตรัสรู้ ทรงเริ่มจากการดำหนิทางสุดโต่ง 2 ทางคือกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมณานุโยคว่าไม่ควรเสพ ก่อให้เกิดทุกข์ ไม่ ประกอบด้วยประโยชน์ และปรับแสดงมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งไม่เอนเอียงไปเข้าใกล้ที่สุด 2 อย่างนั้น “ตถาคตได้ตรัสรู้ อันเป็น

^๘ ม.ม. (ไทย) 12/383-386/416-418.

ปฏิบัติทาก่อให้เกิดจักขุ [ปัญญาจักขุ] ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน”⁹ มัชฌิมาปฏิปทานั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 คือ

1. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ	2. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ
3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ	4. สัมมากัมมันตะ การทำชอบ
5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ	6. สัมมาวายามะ พยายามชอบ
7. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ	8. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า ข้อนี้เป็นทุกขอริยสังข คือแม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้เจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ศพกับสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สิ่งทีปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่ออยู่อุปาทานขันธ์ 5 ก็เป็นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ... ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยสดับมาก่อนว่า ทุกขอริยสังขนี้ ควรกำหนดรู้... เราได้กำหนดรู้แล้ว... ควรละเสีย... เราได้ละแล้ว แม้ในทุกขสมุทัยอริยสังข ทุกขนิโรธอริยสังข และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสังขก็ทรงกำหนดรู้เช่นเดียวกันนี้ แล้วตรัสสรุปว่า “นานาทัศนะตามเป็นจริงของเราในอริยสังข 4 เหล่านี้ 3 รอบ 12 อากาโรยงนี้ ยังไม่หมดจดดีดีตราบใด เราก็ยังไม่ยืนยันว่า ผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก สัตว์พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ตราบนั้น”¹⁰

3. ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับอริยสังข 4

ตามความในวิปัสสิสูตร ข้อที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทในแง่สมุทยวาร เริ่มแต่ชรามรณะไปจนถึงอวิชชาวากองทุกข์ทั้งหมดเกิดขึ้นด้วยประการอย่างนี้ แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายต่อไปว่า จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา และอาโลกะคือแสงสว่างเกิดขึ้น (แก่พระวิปัสสิโพธิสัตว์) ว่า “สมุทัย (ความเกิดขึ้น) สมุทัย (ความเกิดขึ้น) และการพิจารณาในทางตรงข้าม เช่นว่าเพราะอะไรดับ ชรา มรณะเป็นต้นจึงดับ ไปจนถึงขั้นเพราะอวิชชาดับ เกิดจักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา และอาโลกะ (แสงสว่าง) ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสิโพธิสัตว์ว่า “นิโรธ (ความดับ) นิโรธ (ความดับ)”

จะเห็นได้ว่า พระสูตรนี้เชื่อมโยงปฏิจจสมุปบาทเข้ากับอริยสังข 4 คือตัวสมุทัย ซึ่งตรงกับปฏิจจสมุปบาทสายสมุทยวาร และตัวนิโรธ ซึ่งตรงกับปฏิจจสมุปบาทสายนิโรธวาร ดังนั้นจะเรียกว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทก็ได้ จะเรียกว่าตรัสรู้อริยสังข 4 ก็ได้

ในหนังสือ “ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์” ท่านพุทธทาสภิกขุ แกลงไว้ในหัวข้อ “ปฏิจจสมุปบาทคือเรื่องอริยสังขสมบูรณแบบ” ว่า

ผู้ศึกษาพึงสังเกตว่า คนทั่วไปล้วนแต่เข้าใจว่า อริยสังขกับปฏิจจสมุปบาทเป็นคนละเรื่องกัน โดยเนื้อแท้แล้ว เรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องอริยสังขสมบูรณ ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในติดถายตนสูตร¹¹ โดยพอแจกแจงทุกขสมุทัยและทุกขนิโรธออกไปอย่างละเอียดหรือสมบูรณที่สุด โดยนัยแห่งสมุปบาท : แทนที่จะกล่าวสั้น ๆ ว่า ทุกขสมุทัยคือตัณหา ก็แสดงโดยละเอียดว่า ตัณหาคืออะไร เกิดมาจากอะไร และทำให้เกิดทุกข์ได้อย่างไร ถึง 11 ระยะเวลา คือสายแห่งปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร สายหนึ่ง ; แทนที่จะกล่าวสั้น ๆ ว่า ทุกขนิโรธคือการดับตัณหาเสีย ก็ตรัสอย่างละเอียดถึง 11 ระยะเวลาเดียวกัน เป็นปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร ; ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า การตรัสอย่างนี้ เป็นอริยสังข

⁹ วิ.ม. (ไทย) 4/13/20.

¹⁰ วิ.ม. (ไทย) 4/15/22-23.

¹¹ อง.ติก. (ไทย) 20/62/240.

โดยสมบูรณ์ เราควรเรียกอริยสังขที่แสดงด้วยปฏิจจนสมุปบาทว่า “อริยสังขใหญ่” และเรียกอริยสังขที่รู้กันอยู่ทั่ว ๆ ไปว่า “อริยสังขเล็ก” กันแล้วกระมัง¹²

จะเห็นได้ว่าการมณสิการปฏิจจนสมุปบาทของพระโพธิสัตว์ก่อนจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะเริ่มขึ้นโดยวิธีการปฏิโลม จากล่างมาถึงบน นั่นคือจากเหตุปัจจุบันที่บุคคลประจักษ์คือ ชราและมรณะ เมื่อพิจารณาทบทวนย้อนขึ้นไปถึงต้นตอหรือต้นเหตุของชราและมรณะจึงทรงทราบเหตุคือชาติ และสืบสวนย้อนขึ้นไปจนถึงอวิชชา เรียกว่าจากปลายเหตุปัจจุปัจจัยปัจจุบันไปจนถึงต้นตอเบื้องต้นคืออวิชชา แต่เนื่องจากปฏิจจนสมุปบาทเป็นวัฏฏธรรม ไม่มีเบื้องต้นไม่มีที่สุดไม่ว่าจะหยิบยกข้อไหนมาเป็นเครื่องดับทุกข์ก็ได้ทั้งนั้น ในวัฏฏะ 3 หรือ ภวจักรนี้ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน เป็นกิเลสวัฏ คือวงจรกิเลส ส่วนกรรมวัฏเป็นวงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ วิปากวัฏเป็นวงจร วิปาก ประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏนี้จะเรียกว่าอุปัตติ ภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น¹³

แนวทางการทำความเข้าใจในสารัตถะของปฏิจจนสมุปบาท คงจะได้จากวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกปฏิจจนสมุปบาท ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิก เศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงอธิบายแต่ละหัวข้อของปฏิจจนสมุปบาทจากล่างขึ้นไปหาบนตามลำดับ ชราและมรณะ ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร และอวิชชา

อวิชชา คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์) นี้เรียกว่า อวิชชา

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

ฯลฯ

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มิได้ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

ฯลฯ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มิได้ด้วยประการฉะนี้¹⁴

อนึ่ง ในนิทานวรรคแห่งสังยุตตนิกายนี้ยังมีปัจจุสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฏิจจนสมุปบาทในฐานะเป็นสภาวะธรรมที่เป็นปัจจัยการอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ดังเช่นในปฏิจจนสมุปบาท อีกสถานะหนึ่งตรัสเรียกธรรมหมวดนี้ว่า “ปฏิจจนสมุปบันธธรรม” เมื่อทรงอธิบายในแง่ของไตรลักษณ์ คือ ข้อความกล่าวถึงชราและมรณะว่า “ชราและมรณะเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความหายไป มีความดับเป็นธรรมดา”¹⁵ แม้ข้อธรรมอื่น ๆ ก็ทรงบรรยายในลักษณะเดียวกัน

¹² พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจนสมุปบาทจากพระโอบยสูตร, (กรุงเทพมหานคร : คณะธรรมทานไชยา, 2521), หน้า 83-84.

¹³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 36, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิไลวัฒนา, 2559), หน้า 100.

¹⁴ ส.นิ. (ไทย) 16/2/3-8.

¹⁵ ส.นิ. (ไทย) 16/20/35.

ในพระสูตรอื่น ๆ ที่อธิบายปัจจุสมุปบาท หรือธรรมข้อใดข้อหนึ่งของปัจจุสมุปบาทก็มักจะยึดสุดท้ายตามวิภังคสูตรที่ยกมาแสดงไว้เบื้องต้น ยกตัวอย่างเช่นในสัมมาทิฏฐิสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก¹⁶ ที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายความเรื่องสังวร ซึ่งก็คืออริยสัจ 4 เมื่อกล่าวถึงทุกข์ ก็คือทุกข์เพราะต้นเหตุของชาติ ชรา มรณะ ก็จะวนไปสู่ปัจจุสมุปบาท เมื่อกล่าวถึงสมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ก็จะวกไปหาวิภังค 3 อีก ดับเหตุเกิดทุกข์เสียได้ก็เป็นอันดับกองทุกข์ทั้งมวล ย้อนปฏิบัติข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็เป็นอริยมรรคมีองค์ 8 ในสูตรนี้การอธิบายหัวข้อก็เป็นไปตามปัจจุสมุปบาท เกี่ยวโยงกันไปทุกแห่ง แต่เมื่อขยายความนำมาปรับขยายหรือปรับใช้จะเรียกเป็นปัจจุสมุปบันธรรม กระบวนการปัจจุสมุปบาทอาจสงเคราะห์ลงในวิภังค 3 คือ กิเลส กรรม และวิบาก เรียกว่าภวจักร อันทำให้เกิดภพเกิดชาติ การเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งถือว่าเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ หากพิจารณาในแง่ทุกข์ ก็จะเกิดวิภังคจักร เพราะไม่รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ ไม่รู้จักความดับทุกข์ โดยเฉพาะไม่รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งก็เป็นเรื่องของอริยสัจ 4 นั่นเอง

5. สรุป

สรุปความได้ว่า เมื่อวิเคราะห์ตามวิปัสสิสูตร มหาสังจกสูตร ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร พอจะลงความเห็นได้ว่า ปัจจุสมุปบาทกับอริยสัจ 4 เป็นเรื่องเดียวกัน การแคบบริบท ตามวิปัสสิสูตร ซึ่งก็สอดคล้องกับความในโพธิกถา วินัยปิฎก มหาวรรค ว่าพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาทโดยแยกคายจึงได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ อนึ่งแล้ว หลังจากคืนตรัสรู้ ในสัปดาห์ต่อมาอีก 7 วัน ก็ยังคงประทับนั่งที่คางพระศรีมหาโพธิ์ ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาทโดยอนุโลมยามที่ 1 ทรงพิจารณาโดยปฏิโลมตลอดยามที่ 2 และทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาททั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดยามที่ 3 ปัจจุสมุปบาทนี้เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น เป็นธรรมตาของโลก เป็นกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติหรือไม่ก็ตาม สภาวะธรรมนี้ก็ยังคงมีอยู่และเป็นไปอยู่ ผู้วิจัยเชื่อว่าปัจจุสมุปบาทเป็นเรื่องทฤษฎีของความจริง เป็นสังขธรรม ปัจจุสมุปบาททางฝ่ายสมุทยวารและมีนิโรธวาร เป็นเพียงตัวแสดงเหตุและผล เทียบกับอริยสัจ 4 ปัจจุสมุปบาทเป็นเพียงอริยสัจ 3 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ ว่าทุกข์เกิดขึ้นเพราะอะไร ดับไปเพราะอะไร แต่ไม่ได้ระบุว่าดับทุกข์ได้ด้วยวิธีใด คือขาดนิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่ทางดำเนินหรือข้อปฏิบัติที่จะให้ดับทุกข์ได้ ซึ่งได้แก่มรรคมีองค์ 8 จึงเห็นได้ว่า อริยสัจ 4 เป็นเรื่องของความจริงภาคปฏิบัติเคียงคู่กับปัจจุสมุปบาทซึ่งเป็นความจริงภาคทฤษฎี และพระพุทธเจ้าทรงนำมาขยายเป็นภาคปฏิบัติตรัสแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์เป็นครั้งแรกเรียกว่าปฐมเทศนา อันได้แก่อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจุสมุปบาทกับอริยสัจ 4 จึงมีด้วยประการฉะนี้

¹⁶ ม.ม. (ไทย) 12/89-104/81-100.

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

พระพุทธโฆษาจารย์. คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2555.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 36. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พลีชัย, 2559.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ 46. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, 2559.

พุทธทาสภิกขุ. ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอบอฐ. สุราษฎร์ธานี : คณะธรรมทานไชยา, 2521.

